

Соціалізація розглядається ученими як взаємодія особистості з навколишнім середовищем, що триває все її життя шляхом адаптації у кожній із сфер її життєдіяльності. Таке пристосування пов'язане із засвоєнням чергової нової соціальної ситуації, суб'єктивно нової для кожної особистості, що додає їй соціального досвіду та об'єктивно існує як елемент духовної і матеріальної культур цього суспільства, і підвищує рівень соціалізації. Соціалізація, таким чином, триває протягом усього життя людини, створює умови для організації її безперервного формування, що відповідає неперервності освітньо-виховної діяльності і реалізованого в її умовах виховного процесу, адекватного такій соціалізації.

Отже, соціалізація – двосторонній процес, який включає, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду через входження в соціальне середовище, а з другого – активне відтворення ним соціальних відносин в активній життєдіяльності [1:276]. У процесі виховання соціальної спрямованості адаптивна і перетворювальна освітньо-виховна діяльність скеровується індивідом на середовище і на самого себе. Особистість не просто засвоює соціальний досвід, а перетворює його у власні цінності та установки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1997
2. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські обриси. – К., 2000.
3. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1972.
4. Макаренко А. Твори. Т.7. – М., 1958.
5. Педагогіка / Под ред. Нойнера Г. – М., 1984
6. Пидкасистый В.В. Педагогіка. – М., 1998

УДК 37.032

О.І. Мельник

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У СІМ'Ї

У статті розглядаються психолого-педагогічні особливості соціалізації підлітків у сім'ї.

The psychological and pedagogical peculiarities of the teenagers socialization in the family are considered in this article.

Постановка проблеми. Сучасна українська сім'я часто не має змоги повною мірою реалізувати свій виховний потенціал. Це спричинюється як особливостями суспільного виховання, так і негативними змінами всередині сім'ї: зниженням її стабільності, малодітністю, послабленням традиційної ролі батька, трудовою зайнятістю жінки і т.д. Сучасне динамічне життя потребує від підлітка швидкої адаптації до перетворень, бути активним й ініціативним, уміти формувати реальні цілі й прагнути їх досягти, адекватно оцінюючи й розвиваючи свої здібності, бути відповідальним і при цьому почуватися у своєму оточенні впевнено і комфортно. Повноцінні взаємовідносини підлітка з батьками є одним із важливих чинників формування його особистості, його успішної соціалізації. Дитяча і підліткова злочинність, агресивність, неадекватна поведінка, інші прояви низької соціальної адаптації зумовлюють необхідність по-новому підійти до проблеми соціального становлення особистості підлітка в контексті сімейного виховання.

Метою дослідження стало визначення взаємозалежності та взаємообумовленості процесів соціалізації, виховання та саморозвитку особистості підліткового віку в сім'ї.

Поняття “соціалізація” виникло в західній соціології наприкінці ХІХ століття, з метою позначення основного механізму взаємодії однієї людини з іншою, із суспільством загалом. Таким механізмом вважалося соціальне наслідування, що регулювалося суспільством через

систему освіти і виховання, сім'ю та громадську думку [1]. У середині ХХ століття цей термін набув офіційного статусу теоретичного поняття і з'являються різні підходи до цієї проблеми.

Так, Б.Скіннер, Г.Долат, А.Бандура, В.Уолтерс розглядають соціалізацію як процес соціального навчання; Ч.Кулі, Дж.Мід досліджують соціалізацію як результат соціальної взаємодії людей; Т.Парсонс, Р.Мертон сприймають соціалізацію як процес рольового тренування. Соціалізація у працях цих дослідників розглядається, перш за все, як процес соціальної адаптації, пристосування особистості до середовища шляхом засвоєння заданих суспільством норм, правил. На думку І.С.Кона, "теорії американських соціологів 40-60 років були по суті теоріями конформності: вони недооцінювали власну активність і варіабельність поведінки особистості на всіх етапах її розвитку" [8].

Однак, у працях цих дослідників було чимало важливих позицій, зокрема, Ч.Кулі ввів поняття "первинна група" і розкрив її цінність у процесі формування особистості, соціалізацію він розглядав як результат соціальної взаємодії у певній групі; Т.Парсонс зазначав, що індивід включаючись у соціальну систему, шляхом інтернаціоналізації загальноприйнятих норм засвоює загальні цінності, в результаті чого дотримання загальноприйнятих стандартів стає частиною його мотиваційної структури, потребою. Основним інститутом соціалізації, на думку дослідника, є сім'я, яка сьогодні втратила більшість своїх функцій, і суттєвою її функцією залишилась соціалізація дітей. Він підкреслює, що соціалізація є динамічним процесом, пов'язаним із структурною організацією суспільства. Головний її механізм – пристосування – покликаний згладити, сублімувати конфлікти особистості й суспільства, тобто не допустити відхилень у поведінці [7].

Соціальне становлення особистості відбувається під стихійним або цілеспрямованим впливом відповідних соціальних інститутів, виховна роль яких по-різному виявляється на вікових стадіях цього процесу. Сама людина при цьому не залишається пасивною істотою, а виступає як суб'єкт формування власної особистості: з метою засвоєння цінностей, норм, установок, властивих суспільству, вона активно входить у систему соціальних зв'язків, завдяки чому і набуває соціального досвіду. Людина не народжується особистістю, а стає нею, тому однією із центральних проблем, безпосередньо пов'язаних з питаннями про сутність особистості, її становлення та розвитку, є процес соціалізації індивіда.

На думку М.Корнева, під соціалізацією розуміють процес входження індивіда до різних спільностей, колективів і груп людей на підставі засвоєння норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання. Соціальна діяльність (праця, спілкування, пізнання, гра, навчання) є головним чинником соціалізації [10: 237]. Автор вважає доцільним виокремити етап первинної соціалізації, що охоплює дві стадії: від народження до початку навчання в школі; від початку навчання в школі до початку соціальної зрілості, вторинна ж соціалізація, як зазначає автор, починається з часу вступу до трудового життя і має кілька стадій, які відповідають переходу від одного соціально-вікового статусу до іншого.

Деякі дослідники вважають, що соціалізація як активний процес триває не все життя, а охоплює якийсь період, необхідний для становлення індивіда як особистості, але обмеження процесу соціалізації тільки певним віковим періодом, як наприклад виокремлює Н.Андреевкова: первинну, маргінальну й стійку, дещо звужує це поняття й зближує його з поняттям "ріст", "розвиток" і не сприяє конкретному вивченню особистості.

Дослідники проблеми адаптації особистості по-різному оцінюють зв'язок, співвідношення, залежність, понятійні межі процесів адаптації та соціалізації особистості. Більшість авторів одноставні в одному: процеси соціалізації та адаптації, безсумнівно, взаємопов'язані, впливають певним чином один на одного і перебувають у певних співвідношеннях. Але соціалізація процес безперервний, тоді як адаптація пов'язана зі змінами середовища й триває до моменту досягнення вільного функціонування в середовищі. Адаптація людини до умов життя заснована на взаємній зміні особистості і її оточення й описується як процес, спрямований на ефективне подолання труднощів за допомогою

успішного прийняття рішень, виявлення ініціативи, відповідальності. Адаптація може здійснюватися на самих різних рівнях взаємодії організму й середовища (біологічному, психофізіологічному, соціальному та ін.). Соціальна адаптація є процесом ефективної взаємодії із соціальним середовищем, що супроводжується задоволенням основних соціогенних потреб людини, що виправдовує рольові очікування групи, і проявляється у переживанні стану самоствердження й волі вираження творчих здібностей. У кризові моменти особистісного розвитку, розв'язання людиною проблеми адаптації може розглядатися в якості одного з важливих показників подолання їм життєвих труднощів і мотиваційних конфліктів.

Отже, важливим виховним чинником соціалізації особистості є найближче соціальне оточення, де проходить її життя і діяльність, тобто середовище у вузькому розумінні цього слова – сім'я, дитячий колектив, дорослі люди, з якими він безпосередньо спілкується. Сім'я формує моральні цінності та принципи, керуючись котрими людина здійснює всі важливі кроки в своєму житті.

А.С. Макаренко зазначав, що людина не може бути вихована безпосередньо впливом однієї особистості, якими б якостями вона не володіла. Виховання є процес соціальний в самому широкому сенсі. Виховують усі: люди, речі, явища, але перш за все – люди. З них на першому місці – батьки й педагоги [11: 7].

З точки зору біхевіористської моделі сімейного виховання, батько й мати виступають як основні посередники, що виявляють поведінку, яку необхідно змінити, допомагають засвоїти більш зрілі її форми. Соціалізація дитини, тобто передача форм поведінки, норм, мотивів, цінностей, емоційних реакцій – це результат навчання [12].

На думку М.Боришевського, мета сімейної соціалізації полягає у формуванні дитини як особистості, що буде допомогати створенню демократичного, гуманного суспільства та діяти у ньому, її характер тісно пов'язаний з типом сімейних відносин, який формує персональне середовище розвитку дитини [4].

Найвідоміший підхід до виховання у сім'ї був розроблений А.Адлером, який вважав, що фундамент особистості закладається й міцно закріплюється у дитинстві й ґрунтується на зусиллях із подолання почуття неповноцінності, компенсації й вироблення вищості. Сімейна атмосфера, установки, цінності, взаємоповага членів сім'ї й здорова любов (перш за все матері) сприяє розвитку у дитини широкого соціального інтересу [12].

До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, відносять: соціально-демографічну структуру сім'ї (соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь); превалюючий психологічний клімат, емоційну настроєність сім'ї; тривалість і характер спілкування з дітьми; загальну і, зокрема психолого-педагогічну культуру батьків; зв'язок сім'ї з іншими спільнотами (школою, родичами); матеріально-побутові умови тощо [3; 13].

Підлітковий, або середній шкільний вік, вважається особливо проблемним періодом розвитку Я-концепції особистості. Відбувається становлення нового рівня самосвідомості; зміна уявлення про себе, що визначається прагненням зрозуміти себе, свої можливості і особливості, як ті, що об'єднують підлітка з іншими людьми, так і ті, що відрізняють його від них, роблять його унікальним і неповторним; активне формування духовного багатства людини, її моральної чистоти, фізичної досконалості, готовності до праці, здатності бути активним громадським діячем, що відбувається під впливом тих суспільних відносин, в які підліток поступово входить. Серйозні соматичні, гормональні, фізіологічні й інші конституціональні зміни нерідко випереджають адекватні психічні й поведінкові реакції, що призводить до дезадаптації особистості [2: 44].

Ці протиріччя проявляються в максималізмі підлітків, у їхній схильності оцінювати особистість за окремими вчинками, у некритичному засвоєнні групових моральних норм підліткового середовища та їх негативізму по відношенню до тих правил, що декларують дорослі. Орієнтованість підлітків на норми групи однолітків і протест проти норм "світу дорослих" відображає провідну потребу підлітка – у самостійності, особистісній автономії.

Разом з тим, у підлітковому віці важлива не скільки сама по собі можливість самостійно розпоряджатися собою, скільки визнання оточуючими дорослими цієї можливості і принципової рівності підлітків із дорослими. При цьому підлітки продовжують чекати від дорослих допомоги, захисту і т. ін., адже частіше у психологічному плані вони залишаються дуже залежними від своїх батьків й мало хто з них, навіть у конфліктних сім'ях, хотів би повністю розлучитися зі своїми батьками і почати самостійне життя. Відстоювання самостійності стосується у першу чергу сфери поведінки – підліток бореться за право робити те і тоді, що і коли вирішив сам. Але в емоційному відношенні підліток залишається залежним від батьків і дуже потребує їхньої любові, при цьому категорічно не бажає, щоб ця любов нав'язувалась.

Як зазначають І.Кон, Л.Обухова, Л.Божович, вказане протиріччя ускладнює стосунки підлітків із дорослими: підлітки не просто знецінюють вимоги й оцінки дорослих, але й надто хворобливо реагують на них, оскільки претендують на визнання та схвалення. Неадекватна емоційно-негативна реакція підлітків на виховні впливи дорослих бентежить батьків і вчителів, стимулює їх до посилення виховних заходів, що часто призводить до виникнення взаємного незадоволення і поглиблення конфлікту. Зазвичай теоретичне усвідомлення дійсності дитиною випереджає рівень її практичних навичок. Підлітки часто не знають як поводитись у тій чи іншій життєвій ситуації, а відчуття власної дорослості заважає їм звертатися за порадами до дорослих. Такі проблеми притаманні дітям, у яких не склалися стосунки з батьками. Неготовність дитини до виконання нових соціальних ролей, або відсутність необхідного рольового навантаження й самостійності ускладнює спілкування та породжує численні конфлікти у колі сім'ї [9].

На думку багатьох психологів, підлітки – це певною мірою “емоційні батарейки”, що підзаряджаються від дорослих, у першу чергу – від батьків. Якщо їм вдається безконфліктно й довірливо поспілкуватися із дорослими, вони життєрадісно йдуть відстоювати свою самостійність далі. Потім, коли втомляться, знов повертаються до батьків за наступною порцією любові і взаєморозуміння (але не за порадами та повчаннями). Отрмав її – йдуть далі. Якщо не надати емоційної підтримки, коли вони за нею прийшли, або замінити її повчальною бесідою – конфлікту не буде, але можуть бути проблеми у підлітка. Буде втрачена довіра дитини до батьків, вона не тільки припинить прислухатися до їх думок, але й ділитися з ними своїми проблемами [5: 179].

Таким чином, проведений аналіз дослідження проблеми дозволяє зробити висновки: соціалізація постає як єдність двох суперечливих боків, адже не засвоївши умов середовища, не утвердивши себе в ньому, не можна активно впливати на нього; засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах діяльності; взаємозалежність та взаємообумовленість процесів соціалізації, виховання та саморозвитку особистості розкривається через включення особистості у різноманітні види соціальних відносин. При цьому виділяють три сфери, в яких здійснюється формування готовності підлітка до взаємодії з соціумом: опосередкована діяльність, спілкування й самопізнання. У діяльності особистість засвоює нові ролі та осмислює їх значущість. Спілкування як сфера її соціалізації нерозривно пов'язана з діяльністю. Важливим є також спрямування зусиль підлітка на пізнання самого себе, застосування внутрішніх резервів. Бажання дорослих виправити ситуацію, спроби відновити контроль над дитиною, часто призводить до невтішних наслідків: якщо спроби вдалі – страждає “Я” дитини, якщо невдалі – руйнуються стосунки.

Проблема вивчення особливостей соціалізації у сім'ї не вичерпується результатами проведеного нами дослідження. До її перспективних напрямів відносимо: розробку методик оптимальної стратегії, яка дозволить і зберегти стосунки, і не зашкодити розвитку особистості дитини; допоможе підлітку стати гідною людиною, справжньою особистістю, яка, виходячи в світ, буде вміти себе поважати, і не боїтиметься жити. Ці та інші проблемні питання взаємовідносин у сім'ї є важливою проблемою й потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т.И. Социальная психология. – М.: Наука, 1994.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение. 1968. – 464 с.
3. Бондарчук О.І. Сім'я як осередок соціалізації дитини // Проблеми соціальної захищеності дітей в ринкових умовах. – К.: АЛД, 1998.
4. Боришевський М. Сім'я ростить громадянина. – Київ, 1982. – 130 с.
5. Грецов А.Г. Практическая психология для подростков и родителей. – СПб.: Питер, 2006. – 224 с.
6. Дружинин В.Н. Теретическая типология моделей семьи. (Серия “Психология семейных отношений”). Самара: Издательский Дом “Бахрах-М”. 2002.
7. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: Підручник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
8. Кон И.С. Открытия “Я”. – М.: Политиздат, 1978.
9. Кон И.С. Психология старшеклассника: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.
10. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник. – К., 1995. – 304 с.
11. Макаренко А.С. Книга для родителей. – М.: Педагогика, 1983. – 160 с.
12. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб., 1997.

УДК 37.06:372.31:316.62

О.Є. Панагушина

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття присвячена дослідженню проблеми виховання у підлітків особистісної якості відповідальності в умовах їхньої діяльності в молодіжній організації.

The article is devoted to the research of the bringing-up of teenagers with the specific features of responsibilities in the conditions of their activities within the youth organizations.

Зміни в суспільстві, зміни поколінь призводять до змін у свідомості молоді й підлітків, що суттєво відбиваються на процесі їх соціалізації. На тлі кардинальних суспільно-політичних змін в українському соціумі особливо гостро постає проблема виховання у дітей підліткового віку суспільно важливих особистісних якостей, що, безумовно, є одним з пріоритетних завдань соціальної педагогіки. При цьому зауважимо, що виховний процес багато в чому залежить не тільки від суспільних, культурних умов. Вагомий вплив на нього справляє й державна соціально-педагогічна політика, соціальне середовище та інформаційне оточення. Як зазначає С.Кушнар'єв, "...вплив ЗМІ на людину починається з раннього віку і продовжується все життя. По суті в сучасному світі ЗМІ взяли на себе значну частину функцій з формування свідомості людей, виховання їх поглядів, ідей, звичок тощо [3: 26]".

Складна соціально-економічна і морально-політична криза та життєві негаразди, які охопили не тільки нашу країну, а й всю планету, суттєво позначилися на розумінні юними відповідальності. Зазначене ставить перед педагогічною наукою нові завдання щодо вирішення проблеми виховання в підростаючого покоління почуття відповідальності, зокрема, й в соціалізаційному процесі молодіжних організацій.

Сьогодні особливу значимість для розуміння сутності поняття "відповідальність" мають праці: філософів (І.Кант, М.Бердяєв, Л.Сохань, Е.Фромм та ін.); дослідників етики (А.Гусейнов, В.Малахов, Г.Йонас); психологів (І.Бех, Л.Виготський, Г.Костюк та ін.); педагогів (А.Макаренко, В.Сухомлинський, В.Оржеховська та ін.); соціологів (Л.Буєва, П.Мінкіна, М.Лукашевич та ін.), однак практичний бік розв'язання цієї проблеми, насамперед, щодо виховання відповідальності в процесі соціалізації підлітків у діяльності